

Ljiljana Kolenić
(Pedagoški fakultet Osijek)

GLAGOLSKI NAČINI I VREMENA U STARIM HRVATSKIM GRAMATIKAMA

Članak uspoređuje opis glagolskih vremena i načina u prvoj hrvatskoj gramatici Bartola Kašića s opisom u gramatikama Ardelija Della Belle, Matije Antuna Reljkovića, Marijana Lanosovića. Usporedbom se vidi kako nabrojani gramatičari nasljeđuju na Kašićev gramatički opis pa i onda kada on ne daje najbolja rješenja za neke glagolske načine. Naši su stari gramatičari nasljeđovali ne samo na rad prvoga hrvatskoga gramatičara, nego i na latinske gramatike. Stoga zapisuju i one glagolske načine kojih u hrvatskom jeziku nema, ali ima u latinskim gramatikama.

Bartol je Kašić svoju slovnici objelodanio 1604. godine u Rimu pod naslovom *Institutionum linguae illyricae libri duo*. Već se iz naslova vidi da je to hrvatska gramatika protumačena latinskim jezikom. Na tu su prvu hrvatsku slovnici nasljeđovali naši stari gramatičari, dopunjavali je i popravljali, ali bez nje bi hrvatski gramatičarski rad bio nezamisliv. Ona je postala temeljem hrvatskoga gramatičkoga opisa, a time što je prva, njezin se autor drži "ocem hrvatske gramatike". Devet godina ranije tiskan je i prvi cjelovit hrvatski rječnik *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum* Fausta Vrančića (Mleci 1595.). Tako krajem 16. i početkom 17. stoljeća dobivamo dva bitna jezikoslovna djela - rječnik i slovnici.

Velik dio Kašićeve slovnice posvećen je glagolima kao vrsti riječi, točnije, od 82. do 173. stranice, što čini 91 stranicu. U dio koji govori o glagolima ubrajam i poglavlje o participima. Gramatika

Institutionum linguae illyricae ima 190 stranica, pa se može reći da su opsegom glagoli dobro zastupljeni u njoj. Ovdje želim pokazati koliko su na tu prvu hrvatsku slovnici u morfološkom opisu glagola nasljedovali kasniji hrvatski gramatičari, i to oni koji su životom i radom vezani uza Slavoniju, Matija Antun Reljković i Marijan Lanosović. Budući da je golem utjecaj Kašićeva gramatika ostavila i na gramatiku Ardelija Della Belle, a Della Bellina gramatika na Lanosovićevu, djelomice govorim i o Della Bellinu opisu glagola.¹

U ovom ću članku usporediti samo glagolske načine i vremena u spomenutim gramatikama.

U prvoj rečenici poglavlja o glagolima **Bartol Kašić** daje definiciju glagola: "Verbum est pars orationis modus, & tempora sine casu habens." Već je definicija prava gramatička. Ona ne govori o značenju glagola, kako je to običaj u mnogim kasnijim slovnicama, nego o morfološkim osobitostima glagola: imaju načine i vremena, a nemaju padeža.² Autor, dakle, upozna je čitatelja da su glagoli promjenjiva vrsta riječi, ali se ne mijenjaju po padežima, nego po načinima i vremenima. U drugoj rečenici Kašić nabroja osnovne oznake glagola: rod, način, vrijeme, lik, osobu, broj i konjugaciju. Glagolski su načini u Kašićevoj gramatici: indikativ, imperativ, optativ, konjunktiv, potencijal, infinitiv. Da bismo shvatili takvu Kašićevu podjelu na glagolske načine, valja znati da je Bartol Kašić pisao svoju slovniciu po uzoru na latinske gramatičare (Donat, Alvares, Aldo), a oni su nasljedovali i neke grčke gramatičare, o čemu govori Radoslav Katičić (Katičić 1981.). Kašiću se često opravdano zamjeralo kako nekritički preuzima ono što na hrvatski jezik nije primjenjivo. To se odnosi ponajprije na glagolske načine optativ, konjunktiv i potencijal, kojih u hrvatskom jeziku nema, a Kašić ih uvodi po uzoru na latinske gramatike. Kašić kaže da glagolski načini pokazuju duševna stanja i volju u vezi s glagolskim značenjem.³ Indikativ i imperativ uglavnom su načini u onom smislu kakvima ih shvaćamo i danas. Za indikativ kaže Kašić da priča

¹ O Della Bellinu nasljedovanju na Kašićevu gramatiku v. Kravar 1991., 13-22.

² Budući da su gramatička pravila na latinskom, pomagala sam se Katičićevim prijevodom na hrvatski jezik što ga je objelodanio u radu o Kašićevoj gramatici (Katičić 1981.)

³ Akademijina gramatika ovako opisuje kategoriju načina: "Način je glagolski oblik koji označuje odnos izricatelja rečenice prema vršenju glagolske radnje u stvarnosti." U Akademijinoj se gramatici razlikuju ovi načini: indikativ, imperativ, kondicional i optativ. Međutim, za optativ ili željni način Akademijina gramatika upozorava kako on "nema svojega morfološkoga izraza, nego se izriče glagolskim pridjevom radnim i zato se posebno ne uključuje u morfologiju glagolskih oblika hrvatskoga književnoga jezika." (Akademijina gramatika, 1991., 673.)

glagolski sadržaj, za imperativ da zapovijeda, moli, potiče i navaljuje da se izvrši glagolski sadržaj. Za optativ Kašić kaže da pokazuje željno stanje duše, za konjunktiv da priča glagolski sadržaj i da mora imati koju česticu, a za potencijal da izriče mogućnost, obvezu, volju ili naviku te da se ne razlikuje od drugih načina (poglavito od konjunktiva) nego se ističe samo snagom i finoćom u izricanju duševnih stanja. Zanimljivo je mišljenje Radoslava Katičića o potencijalu u Kašićevoj slovnici: "Posebno opširno opisuje potencijal, pa se vidi da mu je do njega nekako naročito stalo, bilo da ga je sam uveo, bilo da ga je našao negdje u vrlo specijalnoj literaturi i onda s osobitim zadovoljstvom primijenio na svoj jezik. Na pitanje pak odakle Kašiću način potencijal i opis značenja svih glagolskih načina moći će se odgovoriti tek na temelju mnogo šire usporedbe stare gramatičke literature." (Katičić 1981., 69.)

Bartol Kašić dobro opisuje infinitiv tvrdeći kako on nema osobu ni broj pa je nerazlučen i nerazlikovan. Suvremene gramatike infinitiv ne drže glag. načinom nego jednom od kategorija glagolskih oblika. Kašićeva je definicija infinitiva vrlo bliska suvremenoj: "Infinitiv je neodređeni glagolski oblik kojim se ne daje nikakav podatak o licu, broju, vremenu ili načinu." (Težak-Babić, 1992., 122.)

Ardelio Della Bella u rječniku *Dizionario italiano, latino, illirico* (Venecija 1728.) objavljuje i gramatiku. To je hrvatska gramatika protumačena talijanskim jezikom. Dakako da gramatika ima i poglavlje o glagolima. Della Bella nema, za razliku od Bartola Kašića, velikih uvoda o glagolima.

Della Bella u gramatici ima one glag. načine koje poznaje i Kašić: indikativ, imperativ, optativ, konjunktiv, potencijal, infinitiv. O njima doznajemo na primjerima sprežanja glagola.

Matija Antun Reljković objelodanio je *Novu slavonsku i nimačku gramatiku* prvi put 1767. godine u Zagrebu i u istom 18. st. ona je doživjela još dva izdanja, 1779. i 1789. U toj gramatici posvećuje dosta prostora glagolima (97 str. i 2 str. o participima). Reljkovićeva gramatika ima 557 str. Hrvatski mu je naziv za glagol *rič*. Matija Antun Reljković ovako definira glagol: "Verbum jest jedna rič, koja štogod biti, činiti ili terpiti ukazuje i to u vrmenu sadašnjemu, prošastomu i došastomu."⁴ To je definicija glagola koja

⁴ Ova je Reljkovićeva definicija glagola gotovo ista s definicijom glagola u gramatici Blaža Tadijanovića "Svašta po malo", u kojoj stoji: "Rič jest jedan glas koji ukazuje bitje, činenje ili terplenje, i to u jedno stanovito vrime sadanje, došasto ili poršasto." (Tadijanović 1761.) Tadijanovićevu gramatiku nisam uzela u obzir pri usporedbi pregleda glagola u starim hrvatskim gramatikama jer ne nasljeđuje toliko na Kašićevu slovnici koliko to čine ostale gramatike o kojima govorim.

uzima u obzir i značenje, ali i gramatičke osobine glagola: mogućnost tvorbe glagolskih vremena. Reljković, kao i Kašić, naglašuje već u definiciji glagolsku kategoriju vremena, ali prvi dio Reljkovićeve definicije govori o značenju glagola, što Kašić ne spominje.

Reljković razlikuje ove glagolske načine: indikativ, imperativ, optativ, konjunktiv i infinitiv. Objašnjava značenje svakoga glagolskoga načina: "Indicativus jest modus iliti način govorenja, koji istinitim načinom ukazuje kako se jedna stvar sebično učini, terpi, ili pripovidi." "Imperativus zapovida da se štogod čini." "Optativus i 4. Coniunctivus skupa se potribuju za onima ričma, koje zlamenuje kakvugod volju, želju, zaktivanje, sumlju, zapovid, strah &c." "Infinitivus potribuje za ukazati kako se jedna stvar doverši, ili učini." Može se tvrditi kako Reljković dosta uspješno definira glagolske načine, osim infinitiva. Infinitivna je definicija dosta nejasna i teško bismo na osnovi nje mogli prepoznati tu glagolsku kategoriju.⁵ Hrvatski su mu nazivi: za indikativ "kazujući način", za imperativ "zapovidajući način", za optativ i konjunktiv "želeći i vežući način", za infinitiv "nesveršeni način". Budući da zajedno daje optativ i konjunktiv, može se reći da je tih glagolskih načina u Reljkovićevoj gramatici zapravo četiri. To znači da je njegova podjela jednostavnija od Kašićeve i Della Belline, koji imaju šest glagolskih načina. Reljković uopće ne spominje potencijal koji je uveo Kašić.

Marijan Lanosović objelodanio je hrvatsku gramatiku protumačenu njemačkim jezikom *Neue Einleitung zur slavonschen Sprache* 1778., drugo je izdanje nepromijenjeno izišlo 1789., a treće, promijenjeno pod naslovom *Anleitung zur slavonschen Sprachlehre* objelodanjeno je 1795. godine. U prva dva izdanja Lanosovićeve gramatike veoma je kratak uvod o glagolima tako da o njihovoj podjeli saznajemo tek iz primjera. Zato u trećem izdanju autor piše opširan uvod u glagole.

U trećem izdanju gramatike *Anleitung* Marijan Lanosović razlikuje pet glagolskih načina: indikativ ("anzeigende Art"), imperativ ("gebiethende Art"), optativ ("verlangende Art"), konjunktiv ("verbindende Art") i infinitiv ("unbestimmte Art"). U prva dva izdanja gramatike Lanosović razlikuje četiri glagolska načina, kao i Reljković, tj. ne odvaja optativ od konjunktiva. Treće je izdanje Lanosovićeve gramatike i inače više pod utjecajem Kašićeve i Della Belline gramatike. To se osobito vidi ako usporedimo tvorbu

⁵ Akademijina gramatika infinitiv uvršćuje u jednu od sedamnaest kategorija kao neodređeni oblik, a ne spominje ga kao način. (Akademijina gramatika 1991., 678, & 612.)

glagolskih vremena u sva tri izdanja. Ovdje je zanimljivo primijetiti kako franjevac Marijan Lanosović, svjestan da piše gramatiku hrvatskoga književnoga jezika, svoje uzore traži u onim gramatičarima koji su postavili temelje hrvatskoj normi, a to su isusovci. Ipak, Marijan Lanosović ne spominje kao glagolski način potencijal, što znači da ne preuzima nekritički sve pogriješke svojih uzora.

Bartol Kašić

Izjavni način ("Indicativi modi tempus")

Prezent

Prezent većine glagola u Kašićevoj gramatici tvori se kao i danas. Iznimka je glagol *moći* koji u 1. o. jd. ima oblike *možem*, *morem*, *moğu*, a u ostalim osobama (osim 3. o. mn. što glasi *moğu*) javljaju se dvostrukosti *možeš* i *moreš*, *može* i *more*... Mira Menac-Mihalić tvrdi da i danas u mnogim čakavskim govorima 1. o. jd. prezenta glagola *moći* ima ostvaraje na *u* i na *n*, a u nekih samo na *n*, dakle, danas je u većine čakavaca uobičajeno *moren* i *moğu*. (Menac-Mihalić 1989., 82.) Glagol *hotiti* (=htjeti) u indikativu ima isti prezent i u Kašićevo vrijeme i danas, ali u optativu i konjunktivu prezent toga glagola glasi u 1. o. jd. *hoćem* (s uobičajenim dodatkom *o da* ispred glag. oblika u optativu). U konjunktivu Bartol Kašić ima vrijeme futur koji se tvori kao futur II. u suvremenim gramatikama, samo što dvovidni prezent glagola *biti* za 1. o. jd. glasi *budu*, a glag. prid. rad. može biti na *l* i na *o*. Ovdje je bitno naglasiti da 1. o. jd. dvovidnoga prezenta glagola *biti* može u Kašićevoj gramatici imati i stari nastavak -u od *q*.

Imperfekt

Prve tri osobe jd. i 3. o. mn. imperfekta jednake su kao i u današnjim gramatikama. U 1. o. mn. i 2. o. mn. nastavci nisu isti kao u suvremenim gramatikama. Primjerice, od glagola *imati* 1. o. mn. glasi *imahomo*, 2. o. mn. *imahote*, od glagola *htjeti hotijahomo*, 2. o. mn. *hotijahote*. Riječ je o imperfektivnim nastavcima na -homo, -hote, a malobrojni čakavski govori što još do danas imaju imperfekt kao živu kategoriju, rabe te imperfektivne nastavke čak i u aoristu. (Menac-Mihalić 1989., 87.)

Glagol *biti* može u Kašićevoj slovnici imati imperfekt *bih*, *biše*, *biše*, *bihomo*, *bihote*, *bihu* i *bijah*, *bijaše*, *bijaše*, *bijahomo*, *bijahote*, *bijahu*.

Aorist

Aorist se u Kašićevoj gramatici tvori kao i danas, osim u nekih glagola. Glagol *moći* u 2. i 3. o. jd. može glasiti *može* i *more*. Glagol *biti* može u mn. imati i imperfektivne nastavke, pa može glasiti: *bih, bi, bi, bihomo* i *bismo, bihote* i *biste, bihu* i *biše*. U tvorbi glagolskoga načina koji danas zovemo kondicionalom, aorist glagola *biti* u 3. o. mn. glasi *bi*, kao i danas.

Perfekt

Perfekt je složeno glag. vrijeme i tvori se u Kašićevoj gramatici od glag. prid. rad. i nesvršenoga prezenta glag. *biti*. Tako se tvori perfekt i danas. Međutim, razlika je u tome što glag. prid. rad. u 1. o. jd. m. r. može završavati na *l* i na *o*, a nesvršeni prezent glag. *biti* može u nekih glagola *biti* nagl. i nenagl.: *hotio/hotil sam/ljesam, ticao/tical sam/ljesam*.⁶ Razvidno je da se dopušta i oblik glag. prid. rad. sa završnim *l*. Takav se glag. prid. rad. javlja u dijelu čakavskoga narječja (Moguš 1977.), ali i u cijelom kajkavskom.

Pluskvamperfekt

Pluskvamperfekt indikativa tvori Kašić od imperfekta glagola *biti* i glag. prid. rad. što je jedan način tvorbe u suvremenim gramatikama. Opet valja upozoriti da glag. prid. rad. može završiti u 1. o. jd. na *l* i na *o*: *bih učio/učil*. Imperfekt glagola *biti* za tvorbu pluskvamperfekta glasi: *bih, biše, biše, bihomo, bihote, bihu*. Kašić ne poznaje drugi način tvorbe pluskvamperfekta, koji suvremene gramatike također imaju. To je tvorba perfektom glagola *biti* i glag. prid. rad. Mira Menac-Mihalić tvrdi da danas u čakavskom narječju prevladava plperf. s perfektom glagola *biti*. (Menac-Mihalić 1989., 89.)

Futur I.

Futur I. složeno je glag. vrijeme koje se u Kašićevoj gramatici u indikativu tvori od punoga infinitiva (dakle sa završnim *i*) i nenagl. prez. glag. *htjeti: učiti ću*. Može se tvrditi kako prvi hrvatski gramatičar poznaje i tvorbu futura I. s infinitivom glagola bez završnoga *i*, ali takav futur stavlja u zapovjedni glag. način, što znači da nema 1. o. jd. U futuru imperativa u Kašićevoj slovnici nalazimo ovakve primjere: *učit ćeš (ti), učit će (on)...*

⁶ U Akademijinoj se gramatici upozorava da su prezentski oblici glagola *biti* za tvorbu perfekta "prvenstveno" enklitički, što znači da ne moraju biti. (Akademijina gramatika 1991., &692.)

Zapovjedni način ("Imperativi modi tempus")

Prezent

U Kašićevoj je gramatici zabilježen samo stari hrvatski imperativ koji ima iste oblike za 2. i 3. o. jd. (*uči /ti/, uči /on/*). U mn. nastavci su za imperativ kao i danas. I danas je 3. o. mn. imperativa jednaka 3. o. mn. prezenta, samo što Kašić ne zapisuje ispred toga oblika riječcu *neka*.

Futur

Futur imperativa zapravo je futur indikativa s infinitivom bez *i*: *učit ćeš* (v. gore tvorbu futura indikativa). Za takvo glagolsko vrijeme nema opravdanja. Kašić ga je preuzeo iz latinske gramatike. Zanimljiva je Katičićeva primjedba na futur indikativa i futur imperativa: "Razlika, međutim, u značenju između futura od punog i futura od kraćeg oblika infinitiva u hrvatskom bit će da je čista Kašićeva konstrukcija, tanjemu gramatičkom lučenju za ljubav, bez ikakva temelja u jezičnoj zbilji." (Katičić 1981., 72.)

Optativ ("Optativi modi tempus")

Glagolska se vremena u optativu podudaraju uglavnom s onima u indikativu. O njima nije potrebno posebno govoriti. Razlika je između tih vremena samo u tome što ona u optativu imaju ispred glag. oblika usklik i veznik *o da*, a u indikativu nemaju. Tako, primjerice, prezent indikativa glasi *učim*, a prezent optativa *o da učim*. Valja naglasiti da za takav pristup nema potrebe ni opravdanja u hrvatskom jeziku. Kako su Bartolu Kašiću uzor latinske gramatike, on u svakom načinu ima vremena, a složenu i dosta zamršenu sliku tih načina i vremena možemo vidjeti u dodatku.

Konjunktiv ("Coniunctivi modi tempus")

Neka su glag. vremena ista u indikativu i konjunktivu, a razlikuju se samo po tome što ona u indikativu nemaju ispred glag. oblika *da*, a ona u konjunktivu imaju. Tako, primjerice, indikativ prezenta glasi *učim*, optativ prezenta *o da učim*, a konjunktiv prezenta *da učim*. O takvim vremenima, koja se podudaraju s onima u indikativu, ne ću ovdje govoriti. O njima se može obavijestiti u dodatku.

“Praeteritum Imperfectum I.”

Kašić zove imperfektom I. glag. način što ga suvremene gramatike zovu kondicionalom I. Tvori se od glag. prid. rad. na završno *l* ili *o* i od aorista glag. biti: *učio/učil bih*. Zanimljivo je da je imperfekt II. konjunktiva isti kao i imperfekt I. samo što je mjesto glag. prid. rad. i aorista glag. *biti* zamijenjeno, a ispred cijeloga oblika javlja se veznik *da*: *da bih učio/učil*. Valja upozoriti da je ovakva tvorba kondicionala štokavska, premda Kašić ima i oblik glag. prid. rad. na *l* (što se javlja u čakavskom, ali i u kajkavskom narječju). Naime, čakavski se kondicional tvori od posebnoga oblika glagola *biti* (*bin, biš, bi...*) i glag. prid. rad. V. o suvremenoj tvorbi kondicionala u čakavskom narječju u Menac-Mihalić 1989., 93.

“Plusquam perfectum I.”

Pluskvamperfekt I. konjunktiva podudara se u suvremenim gramatikama s glag. načinom kondicionalom II. Tvori se u Kašićevoj gramatici od glag. prid. rad. glagola biti na *l* ili *o*, aorista glagola *biti* i glag. prid. rad. na *l* ili *o*: *bio/bil bih učio/učil*.

“Plusquam perfectum II.”

Pluskvamperfekt II. optativa što ga donosi B. Kašić u svojoj gramatici ne javlja se u suvremenim gramatikama. Naime, to se glag. vrijeme tvori od imperf. glag. *biti*, glag. prid. rad. glag. *biti* i glag. prid. rad.: *(on) biše bio/bil učio/učil*.

Futur II. (“Futurum”)

Futur konjunktiva u Kašićevoj gramatici podudara se s futuro II. u suvremenim gramatikama, samo što 1. o. jd. svršenoga prezenta glag. *biti* glasi *budu*, a ispred glag. vremena zapisan je veznik *kada*: *kada budu učio/učil*.

Potencijal (“Potentialis modi tempus”)

Od glag. *biti* Kašić zapisuje i potencijal. To je ujedno i jedini glagol s načinom potencijalom. Sve je to tim zanimljivije kada znamo da tom načinu Kašić u uvodu posvećuje mnogo prostora. Potencijal prezenta zapravo je glagolski oblik s upitnikom. Primjerice, potencijal prezenta u Kašićevoj gramatici glasi *budu ja?*, potencijal imperfekta *bil bih ja?*, pluskvamperfekta *bil bih bio?*, a futura *budu biti?*. Ardelio Della Bella preuzima potencijal od Kašića. Evo primjera njegova potencijala glagola *orati*: *da orem?*, *da bih orao?*, *da sam orao?*.

Premda Radoslav Katičić upozorava da je Kašiću do potencijala “nekako naročito stalo”, ipak taj način, za koji nema opravdanja, nisu osim Della Belle prihvatili naši stariji gramatičari, pa ni sam Kašić nije ga spominjao u primjerima sprežanja glagola, osim za glag. *biti*.

Matija Antun Reljković

Izjavni način (“Ukazujući način”)

Prezent

Prezent se u Reljkovićevoj gramatici uglavnom podudara s prezentom u suvremenom hrvatskom književnom jeziku. Takvo je stanje već u prvoga hrvatskoga gramatičara Bartola Kašića, pa preko Della Belline gramatike, Reljkovićeve do danas.

Reljkoviću prezent glagola *moći* u 1. o. jd. i 3. o. mn. glasi *mogu*, a u ostalim osobama ima dvostruke mogućnosti: *možeš* i *moreš*, *može* i *more...* U Kašićevoj gramatici 1. o. jd. prezenta glagola *moći* jest: *možem*, *morem*, *mogu*, 3. o. mn. *mogu*. Ostale osobe imaju dubletne oblike kao u Kašićevoj slovnici.

Reljković u prezentu ima glagol *velim*. Kako nema drugih oblika osim prezentskih, ostali oblici toga glagola Reljkoviću su (neopravdano) od glagola *reći*. Tako mu aorist glagola *velim* glasi *reko*, *reče*, *reče...*, futur *ću reći*, *ćeš reći...*

Imperfekt

Reljković to vrijeme naziva “polak prošastim”, što bi moglo upućivati na to da se radi o prošlom vremenu koje ima neke veze sa sadašnjosti. Kako ne poznaje kategoriju vida, ne može upozoriti da se tvori od nesvršenih glagola. Ipak bi se moglo primijetiti da osjeća razliku po vidu jer od nekih svršenih glagola ne zapisuje imperfekt, a od nekih nesvršenih aorist. Pod “praeteritum imperfectum” ima za glagol *reći*: *reko*, *reče*, *reče*, *rekosmo*, *rekoste*, *rekoše*. Vjerojatno se radi o pogrješci: umjesto “praeteritum imperfectum” trebalo bi biti “perfectum simplex”. Valja primijetiti da od glagola *reći* zapisuje samo aorist, a ne i imperfekt (bez obzira na grješku u nazivu), što govori o tome da osjeća razliku po vidu. Od nesvršenoga glagola *ići* ima samo imperfekt, a ne i aorist.

U 1. o. jd. piše završno *h*, iako ne dosljedno: *štijah*, *ljubljah*, *bijah*, ali *ida*). U 3. o. jd. *h* u nastavku ne bilježi: *ljubljah*, *biau*.

U 1. i 2. o. mn. Kašić i Della Bella imaju nastavke -homo, -hote. Reljković se nije ugledao na njih. On ima za 1. o. mn. -asmo i -jasmo (ljubljasmo), a za 2. o. mn. -aoste i -jaoste (ljubljaoste), -aste (imaste).

Od glagola *imati* i *moći* ima u 3. o. mn. aorisni nastavak -še: *imaše*, *mogoše* pored *mogau*.

Stjepan Ivšić već 1913. u radu *Današnji posavski govor* tvrdi da se u slavonskom posavskom govoru više ne rabi imperfekt. U tom govoru imperfekt je zapisao samo od glagola *biti*. (Ivšić 1913., 61.) Iako je spomenuti Ivšićev rad objelodanjen gotovo stoljeće i pol nakon *Nove slavonske i nimačke gramatike*, može se pretpostaviti da se ni u Reljkovićeva doba to vrijeme više ne čuje. Ipak ga Reljković uvršćuje u svoju gramatiku. To je još jedan od pokazatelja da Reljković ne piše gramatiku slavonskoga posavskoga govora ili gramatiku samo za Slavonce, nego piše gramatiku hrvatskoga književnoga jezika.

Aorist

U 1. o. jd. aorista Reljković ne piše završno *h* (*reko*). Njegovi uzori, Kašić i Della Bella to *h* imaju. Kako je u *Novoj slavonskoj i nimačkoj gramatici* izostavljeno *h* u 1. o. jd., dolazi do homonimije s 2. i 3. o. jd. aorista onih glagola koji ispred završnoga -ti u infinitivu imaju samoglasnik. Npr., sve tri osobe jednine glagola *ljubiti* glase *ljubi*, glagola *štiti* - *šti*.

Glagol *imati* u aoristu glasi *imado*, *imade*, *imade*...

Perfekt

Reljkovićeva tvorba perfekta ne razlikuje se od one u suvremenom hrvatskom književnom jeziku: nenaglašeni oblik nesvršenoga prezenta glagola *biti* i glagolski pridjev radni glagola koji se spreže: *sam ljubio*. Kašić dopušta mogućnost tvorbe perfekta i s naglašenim oblikom nesvršenoga prezenta glagola *biti* i glag. prid. radnim: *ticao* (*tical*) *sam* i *ticao* (*tical*) *jesam*. Valja upozoriti kako Bartol Kašić dopušta da glagolski pridjev radni završava i na *l* i s prijelazom *l* u *o* (*ticao* i *tical*). Reljković pak zapisuje samo novi štokavski oblik s prijelazom *l* u *o* na kraju glag. prid. rad. Della Bella u perfektu indikativa dopušta i mogućnost sažimanja završnoga *ao* u *o* (npr. *imo*). Ni to Della Bellino rješenje ne prihvaća Reljković u svojoj gramatici.

U 3. o. jd. i mn. perfekta Reljković daje glag. prid. rad. ne samo u m. r., nego i u ž. r. i s. r. Dakle: (*on*) *je imao*, (*ona*) *je imala*, (*ono*) *je imalo* i (*oni*) *su imali*, (*one*) *su imale*, (*ona*) *su imala*. Glagolski prid. rad. u prve dvije osobe jd. i mn. samo je u m. r.: (*ja*) *sam imao*, (*ti*) *si imao*, (*mi*) *smo imali*, (*vi*) *ste imali*.

Pluskvamperfekt

U indikativu Reljković nema pluskvamperfekta pomoću perfekta glagola biti i glag. prid. rad. (*bio sam rekao*), nego samo pomoću imperfekta glag. *biti* i glag. prid. rad. Međutim, u optativu i konjunktivu ima pluskvamperfekt koji se tvori perfektom glagola *biti* i glag. prid. rad. Takav plperf. optativa i konjunktiva ima u Reljkovićevoj gramatici ispred glag. oblika veznik *da*: *da sam bio ljubio*.

Futur I.

U *Novoj slavonskoj i nimačkoj gramatici* tvori se isto kao u suvremenom hrvatskom književnom jeziku. Reljković na prvo mjesto stavlja nenagl. oblik prezenta glag. *htjeti*, potom puni infinitiv glagola: *ću ljubiti*. Kašić i Della Bella na prvo mjesto stavljaju infinitiv glagola sa završnim *i*, a nakon toga nenagl. oblik prezenta glag. *htjeti*: *imati ću*. Reljkovićev je način tvorbe futura I. istovjetan s današnjim. On, međutim, ne govori o tome bi li infinitiv glagola bio sa završnim *i* ako bi nenagl. oblik prezenta glag. *htjeti* bio na drugom mjestu, a infinitiv na prvom.

Zapovjedni način ("Zapovijedajući način")

Tvorba imperativa u Reljkovićevoj gramatici u potpunosti se poklapa s tvorbom imperativa u suvremenom hrvatskom književnom jeziku. Reljković uopće ne bilježi stari imperativ koji je imao isti oblik za 2. i 3. o. jd., iako je tako našao u svojih uzora. Kašić i Della Bella imaju isti nastavak u 2. i 3. o. jd. imperativa: *imaj (ti)*, *imaj (on)*. Oni u 3. o. mn. imperativa imaju oblik prezenta: *imaju (oni)*. Već Della Bella spominje kako se imperativ može tvoriti i konstrukcijom s *neka* u svim osobama. Reljković tvori tako samo 3. o. jd. i mn.: *neka (on/ona/ono) štije*, *neka (oni/one/ona) štiju*. Valja upozoriti da se stari imperativ koji ima iste oblike u 2. i 3. o. jd., a propisuju ga Kašić i Della Bella, još do danas čuva u frazemima (*Bog te pitaj*), premda više nije živa kategorija.⁷

U Reljkovićevoj gramatici 2. o. jd. imper. glag. *reći* glasi: *neka (on) rekne*, 3. o. mn. *neka (oni) reknu*. U ostalim osobama: 2. o. jd. *reci*,

⁷ Takav stari imperativ javlja se i u *Očenašu*. Mi dok molimo i ne razmišljamo da je *sveti se ime Tvoje, dođi kraljevstvo Tvoje, budi volja Tvoja* u stvari stari hrvatski imperativ za 3. o. jd. i da znači: "neka se sveti ime Tvoje, neka dođe kraljevstvo Tvoje, neka bude volja Tvoja".

1. o. mn. *recimo*, 2. o. mn. *recite*. Reljković misli da od glagola *ići* 1. o. mn. imper. glasi *hajdemo*, 2. o. jd. imper. glag. *moći* javlja se u obliku *mozi* ili *čini da možeš*. *Mozi* ima i Bartol Kašić, a *čini da možeš* Reljkovićeve konstrukcija.

Kašić i Della Bella u imperativu razlikuju dva vremena: prezent i futur. Reljković je u ovom slučaju otišao korak dalje od svojih uzora i s pravom nema u imperativu dva vremena.

Optativ i konjunktiv

Neka se glag. vremena optativa i konjunktiva podudaraju s onima u indikativu. O njima nije potrebno posebno govoriti. Razlika je između indikativa i optativa (konjunktiva) u Reljkovićevoj gramatici u takvim slučajevima samo u tome što optativ i konjunktiv imaju ispred glag. oblika veznik (najčešće *da*).

Iako nema nikakva opravdanja shvaćanje da je, na primjer, prezent indikativa glagola *imati* - *imam*, a prezent optativa i konjunktiva *da imam*, ipak valja reći da Reljković u dobroj mjeri pojednostavljuje optativ i konjunktiv kao načine. Naime, Kašić i Della Bella imaju odvojen optativ od konjunktiva. Reljković spaja "želeći i vežući način" u jedan i tako dobivamo jednostavniju, a time bolju podjelu na načine od one koju je zacrtao prvi hrvatski gramatičar. Reljković s pravom izostavlja potencijal iz hrvatske gramatike. Možemo reći da je Reljković krenuo dobrim putem u opisu hrvatskih glag. načina, ali nije stigao do kraja toga puta. Vjerojatno su i Reljkoviću uzorom bile latinske gramatike u kojima se razlikuju indikativ od konjunktiva i optativa. Budući da u hrvatskom jeziku tih načina nema, naši se stari gramatičari, da bi stvorili sustav istovjetan s latinskim, domišljaju da u konjunktivu i optativu dodaju veznike i usklrike uz glagolski oblik. Međutim, i u suvremenim hrvatskim gramatikama piše da se za 3. o. jd. i mn. imperativ tvori od neka + prezent. Sam je glag. oblik i u ovom slučaju u stvari prezent, pa se može reći da danas 3. o. imperativa i nema kao oblika. Prema tomu, u poglavlju o morfologiji valjalo bi ga potpuno izostaviti.⁸

Imperfekt II.

Kao i gramatičari prije njega, i Reljković uvršćuje u imperfekt II. optativa i konjunktiva ono što danas zovemo kondicionalom I. ili pogodbenim načinom. Kašić i Della Bella razlikuju u optativu imperfekt I. i imperfekt II.: razlika je samo u tome što imperfekt I.

⁸ Uglavnom to suvremene gramatike i čine, uz napomenu u poglavlju o morfologiji da se za treće osobe upotrebljavaju složeni oblici s neka + prezent.

nema ispred glag. oblika veznik *da* i na prvo mjesto dolazi glag. prid. rad., a u imperfektu II. dolazi najprije veznik *da*, pa aorist glag. *biti*, pa tek na posljednje mjesto dolazi glag. prid. rad. Reljković i ovdje pojednostavljuje takvu podjelu. On ima samo oblik imperfekta konjunktiva i optativa (tj. kondicional I.) bez veznika *da*. Ne treba posebno naglašivati da aorist glagola *biti* u ovom imperfektu II. u Reljkovićevoj gramatici ima za četiri osobe isti oblik *bi*: sve tri osobe jednine i treća osoba množine.

Pluskvamperfekt I.

U Reljkovićevoj slovnici plperf. II. konjunktiva i optativa tvori se kao u suvremenom hrvatskom književnom jeziku kondicional II.

Futur I.

Reljković tvrdi da fut. I. optativa i konjunktiva ide s veznikom *kada* i prezentom glagola koji dobiva prefiks *uz*: *kada ja uzimam*. Taj prefiks upućuje na svršenost radnje. Tako Della Bella tvori futur optativa (samo što ispred prezenta s prefiksom *uz* ima *o da*) i futur konjunktiva (s veznikom *kada*).

Budući da uz ovaj glag. oblik Reljković zapisuje *kada*, vjerojatno time želi upozoriti da se on javlja u zavisnim rečenicama. U suvremenim gramatikama čitamo da se prezentom svršenih glagola izriče u zavisnim rečenicama relativna sadašnjost koja se odnosi na budućnost (v. Katičić, 1986., 48). Vjerojatno stari gramatičari misle na takvu mogućnost kada spominju futur konjunktiva. Međutim, bez obzira na prefiksarno *uz*, glagol je oblikom u prezentu. To bi trebalo biti jedino značajno u poglavlju o morfologiji. Što prezent svršenih glagola s nekim veznicima znači budućnost, nema značenja za morfologiju, nego za sintaksu.

Futur II.

Futur II. optativa i konjunktiva u Reljkovićevoj je gramatici isti kao u suvremenom hrvatskom književnom jeziku futur II. indikativa. I u Kašićevoj je gramatici kao u Reljkovićevoj, samo što Kašić za 1. o. jd. dvovidnoga prezenta glagola *biti* ima *budu* (upravo *kada lja/ budu imao*). U Della Bellinoj gramatici glag. prid. rad. može se zamijeniti i infinitivom: *kada budem imati/imao*. Takav futur Reljković ne prihvaća. Njegov futur II. "želećega i vežućega načina" u potpunosti se podudara s futuro II. u suvremenim hrvatskim gramatikama.

Infinitiv

Reljković razlikuje infinitiv prezenta i imperfekta od infinitiva perfekta i pluskvamperfekta. Prvi ima nastavke -ti, -ći, a drugi se, prema Reljkoviću, tvori glag. prid. radnim glagola biti i glag. prid. radnim glagola (*bio imao*). Reljković za infinitiv prezenta i imperfekta ne bilježi oblike na -t, -ć. To je neobično i neočekivano jer u književnim djelima (primjerice *Satiru*) ima takvih infinitiva.

S obzirom na glagole, Reljković opisuje novije stanje u jeziku. Grješka mu je što bez opravdanja, po uzoru na starije gramatičare (Kašića i Della Bellu) i latinske gramatike, uvodi konjunktiv i optativ za ona vremena koja se, osim po vezniku uz glag. oblik, ne razlikuju od onih u indikativu. Od glagolskih vremena, izlučimo li ona koja se u Reljkovićevoj gramatici javljaju s veznikom, a potpuno se podudaraju s onima u indikativu bez veznika, prepoznajemo većinu onih koja se nalaze i u današnjim gramatikama. Rečeno je već da neka vremena u Reljkovićevoj gramatici imaju drukčije nazive od današnjih. U Reljkovićevoj gramatici i današnjim gramatikama javljaju se ova vremena: prezent, imperfekt, aorist, futur I., futur II. pluskvamperfekt. Od načina što ih danas razlikujemo, u Reljkovića nalazimo: indikativ, imperativ, kondicional I. i kondicional II. Tvorba nabrojanih vremena i načina gotovo je ista u Reljkovićevoj gramatici i današnjim gramatikama hrvatskoga književnoga jezika.

Marijan Lanosović

Izjavni način ("Anzeigende Art")

Prezent

U Lanosovićevoj gramatici prezent uglavnom ima iste oblike kao u suvremenom hrvatskom književnom jeziku. Razlika je samo u nekih glagola. U prva dva izdanja gramatike prezent glag. *moći* ima dubletne oblike: *možem* i *morem*, *možeš* i *moreš*, *može* i *more*. U trećem izdanju za 1. o. jd. daje i treću mogućnost: *mogu*. Tako je i u prvoj hrvatskoj gramatici Bartola Kašića: *možem*, *moreš*, *mogu*.

Imperfekt

U 2. i 3. o. mn. Lanosović ima, po uzoru na Kašića i Della Bellu, nastavke -homo, -hote (*imahomo*, *imahote*). U njegovoj gramatici i svršeni glagoli mogu imati imperfekt: *svršijah*, *umijah* (od *svršiti*, *umjeti*).

Oni glagoli koji imaju jotiranu osnovu u suvremenom hrvatskom književnom jeziku, obično imaju i u Lanosovićevoj gramatici: *moliti - moljah, ljubiti - ljubljah*. Lanosović u 1. o. jd. i 3. o. mn. gotovo uvijek piše završno *h* u nastavku: *imah, imahu*.

Aorist

Nastavci za aorist isti su kao i danas u književnom jeziku. U 1. o. jd. Lanosović gotovo redovito piše završno *h*. Teško možemo naći primjer bez toga *h*: *dignuh*, ali *digo*.

Perfekt

I Lanosoviću je perfekt složeno glagolsko vrijeme koje se tvori od glag. prid. rad. i prezenta glag. *biti*. Dakle, sam je način tvorbe isti kao i danas. Kaže da glag. prid. rad. može biti i sa završnim *l* (*imal*) i s prijelazom *l* u *o* (*imao*), i sažeto (*imo*). Bartol Kašić dopušta glag. prid. rad. na *l* i s prijelazom završnoga *l* u *o*, a Della Bella u primjerima ima glag. prid. rad. na *o*, i sažeto (*imo*), ali upozorava da se može čuti i *imal*. Lanosović je, dakle, nasljedovao na obojicu, i Kašića i Della Bellu.

Pluskvamperfekt

U Lanosovićevoj gramatici pluskvamperfekt se tvori od imperfekta glag. *biti* i glag. prid. rad.: *bijah slušao*. Drugi način tvorbe pluskvamperfekta koji suvremene gramatike poznaju, od perfekta glagola *biti* i glag. prid. rad., Lanosović nema, a nemaju ni njegovi uzori, Kašić i Della Bella. (Reljković takav plperf. ima u optativu i konjunktivu.)

Futur I.

Futur I. u Lanosovićevoj gramatici može se tvoriti i od naglašenoga i od nenaglašenoga oblika prezenta glag. *htjeti*, a infinitiv može biti sa ili bez završnoga *i*: *imati hoću, imati ću, imat ću*. Međutim, u pregledu glag. oblika, u primjerima je uglavnom nenaglašeni oblik prezenta glagola *htjeti* i puni infinitiv glagola ili infinitiv bez završnoga *i*: *slušati ću i slušat ću*.

Zapovjedni način

Lanosović ima iste oblike za 2. i 3. o. jd. imperativa. U prva dva izdanja, po uzoru na Reljkovića, dopušta i mogućnost tvorbe imperativa s *neka* + 3. o. jd. prezenta. U sva tri izdanja spominje i tvorbu 3. o. mn. imper. pomoću riječce *neka* i 3. o. mn. prez. Iste

nastavke u 2. i 3. o. jd. imper. imaju Kašićeva i Della Bellina gramatika, koje Lanosović nasljeđuje. Reljkovićeve gramatika je u tom smislu zabilježila novije stanje. U Lanosovićevoj gramatici 3. o. mn. imper. ima isti oblik kao i 2. i 3. o. jd. imper.: *imaj (ti), imaj (on), imaj (oni)*. Takva se homonimija izbjegava mogućnošću da se 3. o. mn. imper. tvori i riječcom *neka* i prezentom glag. U gramatici B. Kašića 3. o. mn. imper. ima oblik 3. o. mn. prez.: *imaju (oni)*. Lanosoviću je pak najveći uzor Della Bella, pa i u tvorbi zapovjednoga načina. Valja reći da Lanosović ponekad nekritički prepisuje iz Della Belline gramatike.

I od glagola *htjeti* ima Lanosović imperativ: *hotij (ti), hotij (on)*... Infinitiv toga glagola Lanosoviću glasi *hotiti, htiti* i *hotjeti*. Od glagola *moći* ima imperativ: *mozi (ti), mozi (on)*... Tako je i u prvoj hrvatskoj gramatici Bartola Kašića.

Kašić i Della Bella razlikuju prezent imperativa od futura imperativa. Reljković ne bilježi ta dva vremena u imperativu. Lanosović u prva dva izdanja gramatike ima kao i Reljković, a u trećem kao njegovi južni uzori Kašić i Della Bella. Reljkovićevo je rješenje bolje.

Konjunktiv i optativ

Lanosović u prva dva izdanja svoje slovnice prihvaća Reljkovićevo rješenje i spaja konjunktiv i optativ u jedan način ("die verbindende Art"). U trećem izdanju osjeća se jači Della Bellin utjecaj jer Lanosović posebno daje optativ, posebno konjunktiv. Premda je Lanosovićevo nasljedovanje na Kašića i Della Bellu razvidno na mnogim mjestima, Lanosović ipak nema potencijal kao način jer je svjestan da glagolski način ne može biti glag. oblik koji se od drugih razlikuje samo upitnikom na kraju.

Ovom ću prigodom govoriti samo o onim vremenima u optativu i konjunktivu koja se razlikuju od onih u infinitivu. U te razlike ne ubrajam dodavanje veznika ili usklika ispred glagolskoga oblika.

Imperfekt I. konjunktiva ("Die I. halbvergangene Zeit")

To je vrijeme u konjunktivu u Lanosovićevoj gramatici isto kao i ono što danas zovemo kondicionalom I. Znači, tvori se od aorista glag. *biti* i glag. prid. rad. Isto to "vrijeme" ima u optativu u trećem izdanju.

Pluskvamperfekt I. konjunktiva ("Die I. längstvergangene Zeit")

To vrijeme koje Lanosović bilježi u konjunktivu, isto je s onim što se u današnjim gramatikama zove kondicionalom II.

Futur konjunktiva (“Die künftige Zeit”)

Lanosović u konjunktivu ima futur koji se tvori dvovidnim perzentom glag. *biti* i infinitivom glagola koji se spreže, ili dvovidnim prezentom glag. *biti* i glag. prid. rad. Ovaj drugi način tvorbe možemo poistovjetiti s glagolskim vremenom što ga danas zovemo futuro II. Po uzoru na Della Bellu, Lanosović dopušta i mogućnost tvorbe pomoću svršenoga prezenta glag. *biti* i infinitiva glagola: (*kada*) *budem štiti* ili (*kada*) *budem štio*. Della Belli je tvorba pomoću infinitiva glagola “elegantna”.

Infinitiv

Infinitiv se u Lanosovićevoj gramatici tvori isto kao u suvremenom hrvatskom književnom jeziku, na -ti i -ći. Futur I., sudeći prema primjerima, može imati infinitiv glagola sa ili bez završnoga *i*: *slušati ću* i *slušať ću*.

U Lanosovićevoj gramatici i u suvremenom hrvatskom književnom jeziku jednako se tvore ova vremena: prezent, aorist, perfekt, pluskvamperfekt (s imperf. glag. *biti* i glag. prid. rad., ali nema i tvorbu s perf. glag. *biti* i glag. prid. rad.), futur I., futur II. (pored tvorbe što je nalazimo u suvremenim gramatikama ima i tvorbu s infinitivom glag.). Od načina to su: kondicional I. i kondicional II.

U ovom sam članku nastojala dati pregled glagolskih načina i vremena ne uzimajući u obzir pasiv, jer bi za pasiv trebao još jedan rad.

Iz ovoga se može vidjeti kako Matija Antun Reljković i Marijan Lanosović nasljeđuju na rad isusovačkih gramatičara Bartola Kašića i Ardelija Della Belle. To je tim zanimljivije što je Marijan Lanosović franjevac, a Matija Antun Reljković vojnik po zanimanju (časnik). Uzroke njihovih nasljedovanja valja tražiti u činjenici da je gramatika Bartola Kašića prva, ali i u tome što su isusovačke slovnice opisivale i propisivale hrvatski književni jezik. Osobito je jak utjecaj Della Belle na Lanosovića, pa i u opisu glagola. Svoj južni uzor Marijan Lanosović i ne taji. Na nekoliko mjesta u svojoj slovnici on ga i spominje. U trećem izdanju Lanosovićeve gramatike Della Bellin je utjecaj čak i jači nego u prva dva izdanja. Govori to o tome da su hrvatski pisci slovnica u Slavoniji u 18. stoljeću bili svjesni da nisu prvi, da prije njih već postoji hrvatska gramatička tradicija, da pripadaju i sami toj tradiciji i da na nju mogu nastavljati svojim radom, ne zanemarujući već postignuto.

LITERATURA

1. Akademijina gramatika - Babić, Stjepan; Brozović, Dalibor; Moguš, Milan; Pavešić, Slavko; Škarić, Ivo; Težak, Stjepko: *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, HAZU, Nakladni zavod Globus, Zagreb 1991.
2. Della Bella, Ardelio: *Dizionario italiano, latino, illirico*, Venecija 1728.
3. Kašić, Bartol: *Institutionum linguae illyricae libri duo*, Rim 1604.
4. Katičić, Radoslav: *Gramatika Bartola Kašića*, Rad 388, 5-129 (1981.) Zagreb.
5. Katičić, Radoslav: *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, JAZU, Globus, Zagreb 1986.
6. Kravar, Miroslav: *Staro i novo u Della Bellinoj gramatici*, Filologija, knj. 19., Zagreb 1991., 13-22.
7. Lanosović, Marijan: *Neue Einleitung zur slavonschen Sprache*, Osijek 1778.
8. Lanosović, Marijan: *Anleitung zur slavonschen Sprachlehre*, Osijek 1795.
9. Moguš, Milan: *Čakavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb 1977.
10. Menac-Mihalić, Mira: *Glagolski oblici u čakavskom narječju i u hrvatskom književnom jeziku*, Filologija 17, 81-109 (1989.) Zagreb.
11. Reljković, Matija Antun: *Nova slavonska i nimačka gramatika*, Zagreb 1767.
12. Tadijanović, Blaž: *Svašta po malo*, Magdeburg 1761.
13. Težak, Stjepko; Babić, Stjepan: *Gramatika hrvatskoga jezika. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, Školska knjiga, Zagreb 1992.
14. Vrančić, Faust: *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum*, Mleci 1595.

DODATAK

Da bismo mogli usporediti glagolske oblike u starim hrvatskim gramatikama, navest ću primjere sprezanja glagola *imati* (što ga imaju svi spomenuti gramatičari) u slovnicama Bartola Kašića, Ardelija Della Belle, Matije Antuna Reljkovića i Marijana Lanosovića.

IZJAVNI NAČIN

Kašić: *Indicativi modi tempus*

Della Bella: *Modo indicativo*

Reljković: *Ukazujući način*
Lanosović (1,3)⁹: *Anzeigende Art*

Kašić: Praesens

imam, imaš, ima, imamo, imate, imaju

Della Bella: Presente

isto

Reljković: Vreme sadašnje

isto

Lanosović (1, 3): Gegenwärtige Zeit

isto

.....

Kašić: Imperfectum

imah, imaše, imaše, imahomo, imahote, imahu

Della Bella: Pret. imper.

isto

Reljković: Vreme polak prošasto

imah, imaše, imaše, imasmo, imaste, imaše¹⁰

Lanosović (1) Die jungst vergangene Zeit

kao Kašić i Della Bella

Lanosović (3): Die halbvergangene Zeit

kao Kašić i Della Bella

.....

Kašić: Indefinitum

imah, ima, ima, imasmo, imaste, imaše

Della Bella: Perfetto remoto

isto

Reljković: Vreme prošasto samostavno

imado, imade, imade, imadosmo, imadoste, imadoše

Lanosović (1,3): Die I. vergangene Zeit

kao Kašić i Della Bella

.....

Kašić: Perfectum

*imao (imal) sam (jesam), imao (imal) si (jesi), imao (imal) je (jest),
imali smo (jesmo), imali ste (jeste), imali su (jesu)*

⁹ 1 uz Lanosovićevo ime znači prvo izdanje, a 3 treće izdanje gramatike.

¹⁰ Reljković uz glagole zapisuje i osobne zamjenice da bi se znalo o kojoj se osobi radi. Npr. ja imah, ti imaše, on/ona/ono imaše... Ovdje te osobne zamjenice izostavljam u svim primjerima.

Della Bella: Pret. per.

imao sam/imo sam, imao si, imao je, imali smo, imali ste, imali su

("I Croatti dicono: imal sam, imal si,")

Reljković: Vrime prošasto sastavljeno

sam imao, si imao, je imao, je imala, je imalo, smo imali, ste imali, su imali, su imale, su imala

Lanosović (1): Die II. vergangene Zeit

imao sam/imo sam, imao si, imao je, imala sam, imala si, imala je, imalo je, imali smo, imali ste, imali su, imale smo, imale ste, imale su

Lanosović (3): Die II. vergangene Zeit

slušao sam/slušao sam/jesam slušao, slušao si, slušao je... slušala sam... slušalo sam...

.....

Kašić: Plusquamperfectum

bih imao (imal), biše imao (imal), biše imao (imal), bihomo imali, bihote imali, bihu imali

Della Bella: Pret. plus.

bijah imao, bijaše imao, bijaše imao, bijahomo imali, bijahote imali, bijahu imali

Reljković: Vrime prošasto sveršeno

bija imao, bijaše imao, bijaše imao, bijaše imala, bijaše imalo, bijasmo imali, bijaoste imali, bijau imali, bijau imale, bijau imala

Lanosović (1,3): Die längstvergangene Zeit

kao Della Bella

.....

Kašić: Futurum

imati ću, imati ćeš, imati će, imati ćemo, imati ćete, imati će

Della Bella: Futur

isto

Reljković: Vrime došasto

ću imati, ćeš imati, će imati, ćemo imati, ćete imati, će imati

Lanosović (1,3): Die künftige Zeit

kao Kašić i Della Bella

ZAPOVJEDNI NAČIN

Kašić: *Imperativi modi tempus*

Della Bella: *Modo imperativo*

Reljković: *Zapovijedajući način*
Lanosović (1,3): *Gebietende Art*

Kašić: Praesens

imaj (ti), imaj (on), imajmo (mi), imajte (vi), imaju (oni)

Della Bella: Pres.

imaj (ti), imaj (on), imajmo (mi), imajte (vi), imaj/ul (oni/ (da) imaju (oni)

Reljković: *Zapovijedajući način*

imaj (ti), neka (on) ima, neka (ona) ima, neka (ono) ima, imajmo (mi), imajte (vi), neka (oni) imaju, neka (one) imaju, neka (ona) imaju

Lanosović (1): *Gegenwärtige Zeit*

imaj (ti), imaj (on)/ neka ima, imajmo (mi), imajte (vi), imaj (oni)

Lanosović (2): *Gegenwärtige Zeit*

slušaj (ti) slušaj (on), slušajmo (mi), slušajte (vi), slušaj (oni)/ neka slušaju (oni)

.....

Kašić: Futurum

imat ćeš, imat će, imat ćemo, imat ćete, imat će

Della Bella: Futur

isto

Reljković: *nema*

Lanosović (1): *nema*

Lanosović (3): *Die künftige Zeit*

slušati ćeš, slušati će, slušati ćemo, slušati ćete, slušati će

OPTATIV

Kašić: *Optativi modi tempus*

Della Bella: *Modo Ottativo*

Reljković: *Želeći i vežući način*

Lanosović (1): *Die verbiedende Art*

Lanosović (3): *Verlangende Art*

Kašić: Praesens

(o da) imam, (o da) imaš, (o da) ima, (o da) imamo, (o da) imate, (o da) imaju

Della Bella: Pres.

(o da) imam/(hotio Bog da) imam, (o da) imaš, (o da) ima, (o da) imamo, (o da) imate, (o da) imaju

Reljković: Praesens

*(da) imam, (da) imaš, (da on/ona/ono) ima, (da) imamo, (da) imate,
(da oni/one/ona) imaju*

Lanosović (1): Gegenwärtige Zeit

(da) imam, (da) imaš, (da) ima, (da) imamo, (da) imate, (da) imaju

Lanosović (3): Gegenwärtige Zeit

kao Della Bella

.....

Kašić: Praeteritum imperfectum

*(o da) imah, (o da) imaše, (o da) imaše, (o da) imahomo, (o da)
imahote, (o da) imahu*

Della Bella: Imperfetto

(o da) imah, (o da) imaše...

“Troverete ne’ libri la voce dell’ imperfetto dell’ Indicativo con o da...”

Reljković: Imperfectum I.

*(da) imah, (da) imaše, (da on/ona/ono) imaše, (da) imasmo,
(da) imaste, (da oni/one/ona) imaše*

Lanosović (1,3): nema

.....

Kašić: Indefinitum

*(o da) imah, (o da) ima, (o da) ima, (o da) imamo, (o da) imaste,
(o da) imaše*

Della Bella: Perfetto remoto

isto

Reljković: nema

Lanosović (1,3): Die I. vergangene Zeit

isto

.....

Kašić: Perfectum

(o da) sam imao (imal), (o da) si imao (imal), (o da) je imao (imal)

Della Bella: Pret. perf.

(o da) sam imao, (o da) si imao, (o da) je imao...

Reljković: Praeteritum perfectum

*(da) sam imao, (da) si imao, (da) je (on) imao, (da) je (ona) imala,
(da) je (ono) imalo...*

Lanosović (1,3): Die II. vergangene Zeit

kao Reljković

.....

Kašić: Plusquam perfectum

(o da) bih imao (imal), (o da) biše imao (imal), (o da) biše imao (imal), (o da) bihomo imali, (o da) bihote imali, (o da) bihu imali

Reljković: nema

Lanosović (1): nema

Lanosović (3): Die längstvergangene Zeit

kao Della Bella

.....

Kašić: Futurum

(o da) imam, (o da) imaš, (o da) ima...

Della Bella: Futur

(o da) imam/(Bog hotio da) imam, (o da) imaš, (o da) ima...

(o da) uzimam, (o da) uzimaš, (o da) uzima...

“Deve notarsi che e piu elegante nel Futuro dire o da uzimam....”

Reljković: Futurum I.

(kada ja) uzimam, (kada ti) uzimaš, kada (on/ona/ono) uzima...

Lanosović (1): nema

Lanosović (3): Die künftige Zeit

kao Della Bella

KONJUNKTIV

Kašić: *Coniunctivi modi tempus*

Della Bella: *Modo congiuntivo*

Reljković: *Želeći i vežući način* (v. optativ)

Lanosović (1): *Die verbiende Art* (v. optativ)

Lanosović (3): *Verbindende Art*

Kašić: Praesens

(da) imam, (da) imaš, (da) ima...

Della Bella: Presente

(da) imam, (da) imaš, (da) ima...

(budući da) imam, (budući da) imaš...

(kad) imam, (kad) imaš...

Reljković: v. prezent optativa

Lanosović (1): v. prezent optativa

Lanosović (3): Gegenwartige Zeit

(da) sušam/(budući da) slušam, slušaš, sluša...

.....

Kašić: Imperfectum I.

imao (imal) bih, imao (imal) bi, imao (imal) bi...

Della Bella: Pret. imp.

- imao bih, imao bi, imao bi...*
- Reljković: Imperfectum II.
bi imao, bi imao, (on) bi imao, (ona) bi imala, (ono) bi imalo, bismo imali, biste imali, (oni) bi imali, (one) bi imale, (ona) bi imala
- Lanosović (3): Die I. jungst vergangene Zeit
 kao Della Bella
- Lanosović (3): Die I. halbvergangene Zeit
 kao Della Bella
-
- Kašić: Imperfectum II.
(da) bih imao (imal), (da) bi imao (imal), (da) bi imao (imal)...
- Della Bella: Altro imper.
(da) bih imao, (da) bi imao, (da) bi imao...
- Reljković: nema
- Lanosović (1): Die II. jungst vergangene Zeit
 kao Della Bella
- Lanosović (3): Die II. halbvergangene Zeit
 kao Della Bella
-
- Kašić: Perfectum
(da) sam imao (imal), (da) si imao (imal), (da) je imao (imal)...
- Della Bella: Pres. propinquo
(da) sam imao/(budući da) sam imao, (da) si imao...
- Reljković: v. Praeteritum perfectum optativa
- Lanosović (1): v. Die II. vergangene Zeit u optativu
- Lanosović (3): Die II. vergangene Zeit
 kao Della Bella
-
- Kašić: Plusquam perfectum I.
bil bih imao (imal), bil bi imao (imal), bil bi imao (imal)...
- Della Bella: Plusq. per. primo
bio bih imao, bio bi imao...
- Reljković: Praeteritum plusquamperfectum II. (optativ i konjunktiv)
bi imao, bi imao, (on) bi imao, (ona) bi imala, (ono) bi imalo...
- Lanosović (1,3): Die I. längstvergangene Zeit
 kao Della Bella
-
- Kašić: Plusquam perfectum II.
(da) bih bio (bil) imao (imal), (da) biše bio (bil) imao (imal), (da) biše bio (bil) imao (imal)...

Della Bella: Altro plusq. perf.

(da) bijah bio imao/(budući da) bijah imao, (da) bijaše imao/(budući da) bijaše imao, (da) bijaše imao...

Reljković: Praeteritum Plusquamperfectum I. (optativ i konjunktiv)

(da) sam bio imao, (da) si bio imao, (da) je bio imao...

Lanosović (1): Die II. langstvergangene Zeit

(da) bijah bio imao, (da) bijaše bio imao, (da) bijaše bio imao

Lanosović (3): nema

.....

Kašić: Futurum:

(kada) budu imao (imal), (kada) budeš imao (imal), (kada) bude imao (imal)...

Della Bella: Futuro

(kada) budem imati (imao), (kada) budeš imati (imao)...

(kada) uzimam, (kada) uzimaš...

Reljković: Futurum II. (optativ i konjunktiv)

(kada) budem imao, (kada) budeš imao...

Lanosović (1,3): Die künftige Zeit

kao Della Bella

.....

POTENCIJAL

Kašić: *Potentialis modi tempus*

Della Bella: *Del Modo Potentiale*

Reljković: nema

Lanosović: nema

Kašić: Praesens

budu (ja) vel bude (ja)?

Della Bella:

Budem (ja)?

.....

Kašić: Praeteritum imperfectum

bil bih (ja)?

Kašić: Plusquam perfectum

bil bi bio?

Kašić: Futurum

budu biti?

VERB MOODS AND TENSES IN OLD CROATIAN GRAMMARS

The article compares a description of verb moods and tenses given in the first Croatian grammar by Bartol Kašić to that given in the grammars written by Ardelio della Bella, Matija Antun Reljković and Marijan Lanosović. The comparison shows that the grammarians mentioned follow Kašić's grammatical description even if it does not offer the best solution to some of the moods. Our old grammarians followed not only the work of the first Croatian grammarian, but Latin grammars as well. They record therefore even those moods that do not exist in Croatian language, but they do in Latin grammars.